**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ М. П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

ПРІМА РАЇСА МИКОЛАЇВНА

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЗАСОБАМИ РОДИННО-ПОБУТОВОЇ ЗВИЧАЄВОСТІ

Спеціальність 13.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Київ - 1996

**НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова**
100313701

Дисертація є рукопис
Робота виконана в Українському державному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор
КАПСЬКА Алла Йосипівна

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
БЕХ Іван Дмитрович

кандидат педагогічних наук,
провідний спеціаліст Інституту
педагогіки АПН України
БІБІК Надія Михайлівна

Провідна установа - Рівненський педагогічний інститут
ім. І. Франка

Захист відбудеться "___" _____ 1996 р. о "___" годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К .01.33.08
в Українському державному педагогічному університеті
ім. М. П. Драгоманова (252030, м. Київ, вул.Пирогова,9)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці
Українського
державного педагогічного університету ім.
М.П.Драгоманова

Автореферат розіслано "___"_____ 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради - Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження зумовлена соціальною та педагогічною значущістю проблеми. Сприймання смислу життя в умовах науково-технічного прогресу через обриси родинно-побутової звичаєвості, активне включення в життєдіяльність класу , школи, суспільства дозволяє учням усвідомити у всій повноті і силі моральноетичну й естетичну концепцію світу і людини, збагатити свій духовний світ, свої ідеали в процесі пізнавальної діяльності.

Розв'язання цих проблем ставить перед вихователями (вчителями , батьками) завдання , які знайшли своє відображення в Законі про освіту та Концепції національного виховання, в якій чітко визначається, що головною метою виховання є "набуття молодим поколінням соціального досвіду , успадкування духовних надбань українського народу , досягнення культури міжнаціональних взаємин, розвиненої духовності..." 1)

Реалізація поставлених завдань , які у своєму поєднанні зумовлюють соціалізацію особистості учня , може бути здійснена в початковій ланці загальноосвітньої школи , де інтегруються як науково- методичні засади формування особистості , так і етнопедагогічні.

За останнє десятиріччя змінилися цілі і завдання щодо виховання молодшого школяра , зміст цього процесу , методи і умови становлення особистості. Все це вимагало переоцінки того стану, який склався у системі виховання, і здійснення нового підходу до вихідних позицій у розвитку молодшого школяра . Постала потреба запропонувати вчителям - практикам такі методи і засоби педагогічного впливу, які пройшли випробування століттями, були притаманні кожному народу, - це родинно- побутова звичаєвість.

1) Інформаційний збірник МО України (Концепція середньої загальноосвітньої школи України).- К., 1992, №4.-С.2.

Соціалізація особистості - складний і багатогранний процес, який розглядається в практиці сучасної науки в кількох аспектах: а) формування учня як особистості, яка здатна виконання функцій громадянина держави і б) формування учня як особистості, яка оволодіває національними традиціями, звичаями, нормами моралі свого народу і вчиться використовувати їх у своїй життєдіяльності.

В наукових дослідженнях спостерігається спроба пояснити закономірності взаємозв'язку цих двох аспектів, які вирішуються в різних науках по-різному: філософській (А.Г.Асмолов, С.С.Батенін, Я.С.Гілінський, С.І.Дмитрієв, В.В.Москаленко та ін.) , психологічній (Б.Г.Ананьєв, І.Д.Бех, Л.І.Божович, В.Т.Куєвда, М.І. Смирнов та ін.), соціологічній (І.С.Кон, А.Г.Харчев, Я.Щепанський та ін.) та педагогічній (Л.Ю.Гордін, О.А.Дороненко, М.Д.Касьяненко, Т.І.Мацейків, В.О.Сухомлинський та ін.) .

Зокрема, привертають увагу дослідження цих закономірностей з галузі національного виховання (Т.І.Біленко, Т.С.Буторіна, Г.М.Волков, П.Р.Ігнатенко, В.М.Онопко, М.Г.Стельмахович та ін.), родинного виховання (І.Д.Бех, І.В.Гребенников, В.А. Титаренко, А.Г.Харчев) та соціалізації особистості в структурі її діяльності (З.С.Ільїн, В.Т.Куєвда, І.Т.Огородніков, Г.М.Філонов тощо).В означених дослідженнях підкреслюється невіддільність виховної функції традицій, звичаїв, обрядів від соціального впливу на людину.

Упродовж десятиліть консерватизм і засилля соціозних культур у виховному процесі негативно позначилось на використанні народних традицій у становленні особистості в школі. Під час розгляду цих факторів наголошувалось не стільки на їх морально-естетичних цінностях, скільки на політичних аспектах. Спрощувались, а то й зовсім нехтувались загальнолюдський зміст народних традицій, їх морально - етичні та естетичні функції. Традиції звичаї, обряди народу часто уподоблювались до художньої ілюстрації політич-

ших ідей, лозунгів. Не зверталася увага, що кожна грань народної культури, традиції - неповторне художньо-естетичне і соціальне явище зі своїм світовідображенням, стилем в життєдіяльності конкретного народу.

Зміна методології пізнання дійсності, посилення ролі народної культури, традицій вимагає нових підходів до їх соціалізуючої функції. Народні традиції завжди відгукувались на всі зміни у світогляді суспільства, несли в собі соціальне звучання, оскільки вони є дзеркалом історії народу, джерелом його духовності. Особливо зараз важливо заново відкрити перед учнями суть і характер звичаїв, обрядів, які найтісніше пов'язані з життям дитини, повернути їх новими гранями, які, впливаючи на почуття, зумовлять формування стійких переконань.

Таким чином, соціальна значущість даної проблеми та її недостатня наукова розробка і впровадження в педагогічну практику зумовили вибір теми нашого дослідження "Соціалізація особистості молодшого школяра засобами родинно-побутової звичаєвості".

Об'єктом дослідження є виховання молодших школярів у навчально-виховній діяльності.

Предметом дослідження - особливості процесу соціалізації молодшого школяра в умовах використання родинно-побутової звичаєвості в навчально-виховній діяльності.

Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні особливостей соціалізуючого процесу школярів засобами родинно-побутової звичаєвості, який відповідає перспективам національного виховання, і виявити оптимальні можливості використання цих особливостей в навчально-виховній роботі школи.

Зміст і спрямованість дослідження визначили гіпотезу:
ефективність соціалізації молодших школярів у навчально-виховній роботі підвищиться, якщо:

- серед засобів, закладених в систему виховання, буде застосовуватись родинно-побутова звичаєвість ;

- здійснювати активізацію усвідомлених та емоційно-забарвлених спонукань до засвоєння морально-етичних цінностей родинно-побутової звичаєвості ;

- в основі розвитку потреб і інтересів учнів пізнати родинно-побутові традиції лежатиме діяльнісний підхід .

Для досягнення поставленої мети і перевірки робочої гіпотези необхідно було розв'язати такі **завдання** :

1) обгрунтувати педагогічну інтерпретацію поняття " соціалізація особистості" , і зокрема, " соціалізація особистості молодшого школяра" засобами родинно-побутової звичаєвості ;

2) з'ясувати особливості застосування родинно-побутової звичаєвості у практиці школи ;

3) розробити показники і виявити рівні соціалізації учнів початкових класів ;

4) теоретично обгрунтувати особливості організаційно-методичної структури і змісту соціалізації молодшого школяра засобами родинно-побутової звичаєвості й експериментально перевірити їх доцільність і ефективність в навчально-виховній діяльності.

Методологічною і теоретичною основою дослідження є філософська теорія особистості як суб'єкта і носія сукупності суспільних відносин: взаємозв'язок особистості і середовища; об'єктивні умови життєдіяльності як детермінуючий фактор системи соціалізації; вчення про історичну природу і соціальну зумовленість родинно-побутової звичаєвості, її роль у формуванні духовної культури особистості. Ми керувалися також психологічними, педагогічними досягненнями в галузі теорії формування свідомого сприймання дійсності, теорії індивідуальної діяльності .

Для перевірки висунутої гіпотези та напрямлення науково-

фактів було розроблено програму дослідження, що грунтувалася на застосуванні теоретичних та емпіричних методів : аналіз, порівняння, узагальнення даних з проблем соціалізації особистості, синтезування результатів експерименту; спостереження, вивчення досвіду вчителів та їх узагальнення. методи опитування, констатуючий та формуючий експеримент, а також кількісний і якісний аналіз їх результатів.

Наукова новизна дослідження : розкрито специфіку і об'єктивні можливості родинно-побутової звичаєвості у соціальному становленні молодшого школяра; теоретично обгрунтовано оптимальність функціонування навчально-методичної структури соціалізації особистості учня ; розроблено новий зміст соціалізації молодших школярів та шляхи керування цим процесом на основі діяльнісного підходу; визначено критерії (конгнітивні, емоційно-оцінні, практично-діяльнісні) і виявлено рівні (високий, середній, низький), що характеризують відносну динаміку соціалізації учнів засобами родинно-побутової звичаєвості.

Теоретичне значення дослідження полягає в розкритті специфіки і закономірностей процесу соціалізації молодшого школяра та в науковому обгрунтуванні необхідності для його реалізації організаційно-методичного забезпечення.

Особистий внесок автора : створення програми " Українське народознавство " для учнів 1-3 класів і практичне впровадження її в умовах початкової школи ; розробка навчально-методичних матеріалів на допомогу вчителям-вихователям .

Практичне значення дослідження полягає у визначенні змісту і розробці організаційно-методичної структури соціалізації молодшого школяра засобами родинно-побутової звичаєвості, експериментальної програми з народознавства та методичних матеріалів на допомогу вчителям початкових класів.

Вірогідність результатів дослідження забезпечена теоретичною обґрунтованістю вихідних позицій, якісним аналізом педагогічних фактів, виявлених у процесі дослідно-експериментальної роботи, достатньою репрезентативністю вибірки, результатами одержаних експериментальних даних, адекватністю методів дослідження до поставлених завдань.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Результати доповідались на звітних науково-практичних конференціях Волинського державного університету ім.Лесі Українки (м.Луцьк, 1992-1994 рр.), Українського державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова (м.Київ, 1994-1996рр.), науково-практичній конференції "К.Д.Ушинський та сучасна педагогічна наука" (Луцьк, 1994р.). Апробовані у лекційному та практичному курсах з основ народознавства для студентів педагогічного факультету Волинського державного університету ім. Лесі Українки та Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова, на курсах перепідготовки і підвищення кваліфікації вчителів початкових класів при Волинському обласному навчально-методичному інституті післядипломної освіти педагогічних кадрів, під час проведення експериментальної роботи безпосередньо або під керівництвом автора у м.Коломия Івано-Франківської області (1994-1995, 1995-1996рр.) та м.Павлоград Дніпропетровської області (1994-1995 н.р.) .

На захист виносяться такі положення:

1) Наукова концепція, в якій обґрунтовуються інтерпретація поняття "соціалізація" і соціалізуючого процесу в системі становлення молодшого школяра як особистості та розроблені показники і виявлені рівні їх соціалізації в процесі застосування родинно-побутової звичаєвості;

2) теоретично обґрунтовані особливості організаційно-методичної структури і змісту соціалізації молодшого школяра засобами

родинно-побутової звичаєвості в навчально-виховній діяльності.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу , двох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури та додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ.

У вступі обгрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання і гіпотезу; охарактеризовано методи та етапи дослідження; визначено теоретичне та практичне значення здобутих результатів; сформульовано основні положення, що виносяться на захист.

У першому розділі - "Науково-теоретичні основи соціалізації особистості молодшого школяра" - висвітлено стан проблеми у соціологічній та психолого-педагогічній літературі: проведено теоретичний аналіз особливостей соціалізуючого процесу дітей 7-10 років в зарубіжній та вітчизняній літературі і в педагогічному досвіді; виявлено реальний стан соціалізації молодшого школяра засобами народознавства в умовах діючої системи виховання, подано її якісну характеристику.

Оскільки родинно-побутова звичаєвість, забезпечуючи особливий змістовий аспект діяльності школярів, водночас сприяє їхньому активному соціальному розвитку, то вміння сприймати цілий комплекс традицій, звичаїв, обрядів, вживатися в них і пристосовувати до своєї життєдіяльності є одним із важливих факторів успішного розв'язання проблеми соціалізації особистості школяра. Наукові дослідження й спостереження психологів (І.Д.Бех, Л.І.Божович, М.І. Смирнов та ін.), педагогів (Л.Ю.Гордін, М.Д.Касьяненко, О.В.Киричук, І.С.Кон, А.В.Мудрик, А.Г.Харчев та ін.) дозволили зробити висновок про те, що в основі соціалізації учня лежить діяльнісний підхід, при якому найповніше проявляється особистісна природа пізнання світу, дійсності.

Соціалізація, як цілісний процес, виступає своєрідним синтезатором діяльності дитини і соціальних умов, що дозволяє говорити про відтворення структури системи, основними компонентами якої, за визначенням І.С.Кона, є: 1) зміст діяльності дитини ; 2) коло її спілкування, яке виражається у структурі її соціальних ролей; 3) зміст і структура її самосвідомості .

До певного часу дослідження соціалізуючих механізмів в практиці школи обмежувались вузьким колом питань, що не виходили за межі пояснення засобів активізації виховного процесу.

Поворот у тематиці досліджень відбувся у зв'язку з докорінними змінами в усій соціально-економічній, культурологічній і освітянській сфері України. Тому в науково-педагогічній літературі поряд з термінами "виховання", "формування" і "розвиток" особистості почав функціонувати термін "соціалізація". Нині немає однозначного визначення цього поняття. Їх кілька.

Спробу розібратися в цих поняттях, встановити зв'язок і взаємозалежність, визначити їхні обсяги зробили у своїх дослідженнях С.С.Батенін, А.А.Бодальов, Л.Ю.Гордін, А.В.Заверико, І.С.Кон, В.В.Москаленко, Л.І.Новикова, І.Т.Сгородніков, І.Ф.Харламов та ін. На основі узагальнення відомостей про суть кожного поняття вчені дійшли висновку, що поняття "соціалізація" значно ширше. ніж "виховання", "формування" чи " розвиток", оскільки воно більш адекватно відображає взаємозв'язок індивіда і суспільства.

Нам імпонують визначення А.В.Заверико, І.Д.Звєрєвої, А.Г.Коваль, В.Т.Кучєвди, які мають різний характер, але поєднані метою процесу соціалізації:

1) соціалізація - це формування родових властивостей людини, конкретного типу особистості;

2) соціалізація - це не просто сума зовнішніх впливів, які регулюють прояв іманентних біо-психологічних імпульсів та нахилів, а

цілісної особистості;

3) соціалізація не є механічне накладання на індивіда готової соціальної "форми", оскільки індивід є сам творцем нових суспільних форм.

Отже, соціалізація - це діяльнісно-перетворюючий процес, в якому учень (суб'єкт 1) і вчитель (суб'єкт 2) спрямовують зусилля на підготовку суб'єкта 1 до виконання соціальних функцій, до активної участі у соціальному, духовному, моральному розвитку суспільства .

Структура системи соціалізації стала об'єктом докладнішого вивчення, оскільки, по-перше, її можна розглядати з двох позицій: як структуру стану і як структуру руху: по-друге, динаміка системи соціалізації зумовила появу класифікації, в основу якої покладено діяльність людини, пов'язаної з виробництвом матеріальних благ і відтворенням роду (Л.І.Гілінський) : по-третє, структурна цілісність визначається єдністю органічно пов'язаних між собою елементів соціалізації : соціалізація свідомості і соціалізація діяльності . Це обумовило появу підходу до соціалізації як періоду , протягом якого відбувається тривала "інтерналізація" комплексу норм, соціальних ролей, орієнтацій та установок, які збуджують в особистості прагнення до самореалізації, самовдосконалення власного "Я" , що є свідченням багатогранності змісту і структури соціалізації як неодмінного засобу розвитку внутрішньої (базової) культури особистості школяра, оптимальної наявності якостей, властивостей, орієнтацій особистості.

Дослідження механізмів соціалізації передбачає необхідність різнобічного вивчення комплексу впливів, і , перш за все , найближчого оточення, яке опосередковано впливає на особистість дитини: відбиває суспільні відносини у безпосередньому спілкуванні, сприяючи при цьому зв'язку індивіда і соціума, спадкоємності поколінь .

Причому домінуючу роль у процесі соціалізації відіграє сім'я, її побут, традиції, звичаєвість, як сукупність перевіреного традиціоналізованого досвіду, доцільного способу задоволення життєвих потреб, що складає ціннісну основу в системі вартісних орієнтацій особистості. Звідси можна сказати, що соціалізація відіграє визначальну роль у формуванні особистості тільки тоді, коли вона базується на потребах саморозвитку і самовдосконалення, самореалізації, а цей процес завжди пов'язаний з усвідомленням власного "Я".

Педагогами-теоретиками (О.І.Вишневський, С.І.Гончаренко, І.Р.Ігнатенко, Ю.Д.Руденко, М.Г.Стельмахович та ін.) розроблено і репрезентовано на сторінках республіканської преси концепції народознавчої педагогіки.

Важливими для нашої роботи стали положення, окреслені в дослідженнях М.Г.Стельмаховича, Е.І.Сявавко, М.Л.Струнгої та ін., що стосуються структурних компонентів етнопедагогіки.

Педагоги, методисти (Н.М.Бібік, О.М.Мироненко, З.О.Сергійчук, М.Л.Струнка) зробили спробу презентувати теоретичний матеріал з питань народознавства у зміст навчальних програм і підручників для учнів 1-4 класів

Ідея необхідності використання родинно-побутової звичаєвості як засобу соціалізації паралельно з вивченням особливостей самого соціалізуючого процесу призвела до того, що необхідно було вивчити рівень обізнаності учнів, вчителів-класоводів, батьків з родинно-побутовою звичаєвістю, визначити її місце і роль у системі соціалізації особистості молодого школяра, виявити наявні резерви у цьому процесі.

З цією метою було проведено констатуючий експеримент у 1-3 класах шкіл № 9, № 14 м.Луцька, сш № 10 м. Павлограда Дніпропетровської області, сш № 2 м.Коломиї Івано-Франківської об-

ласті, у Маяківській середній школі Луцького р-ну, Щетинській неповній середній школі Любешівського р-ну Волинської області, Шепарівській неповній середній школі Коломийського р-ну.

Результати цього експерименту свідчать : 1) учні початкових класів як сільських, так і міських шкіл виявляють значний інтерес до родинно-побутової звичаєвості ; 2) найбільш знайомими для них є такі форми родинно-побутових традицій : активна участь у домашньому господарстві, авторитет і особистий приклад батьків, піклування про хворих похилого віку, дідусів і бабусь, знання свого родоводу ; 3) по-різному оцінюють учні свою участь у проведенні календарних і родинних свят, ставлення до проблеми "кумівства". Слабо простежується цілеспрямованість застосування родинно- побутової звичаєвості у вихованні дітей.

Аналіз практичної виховної діяльності вчителів у зазначених школах та відповідей учнів дав змогу одержати кількісні та якісні дані про володіння знаннями в галузі родинно-побутової звичаєвості, також встановити характер недоліків, які трапляються в роботі вчителів, батьків. Зокрема, учні 1-3 класів і частково 4-х, інтуїтивно володіють знаннями про родинно- побутову звичаєвість, при цьому 75,8 % з них ніяк не пов'язують ці фактори з життєдіяльністю родини. Хоча, звичайно, вплив родини у цьому плані мінімальний.

В основу виявлення наявних у школярів знань з родинно- побутової звичаєвості було покладено спеціальні завдання, виконання яких оцінювалось за 4-х бальною системою (правильна, правильна, але не повна, неправильна, відсутність відповіді). Результати виконання діагностичного завдання відображено в таблиці 1.

Дані, подані в таблиці, свідчать, що учні початкових класів здебільшого не знають зовсім або знають, але не досить добре, які символи характеризують родинно- побутову звичаєвість, не знають родинно-побутових традицій інших регіонів, не вміють розмежувати

Запитання	правильна відповідь 4		правильна, не повна 3		неправильне відпов. 2		відсутня відповідь 1	
	число	%	число	%	число	%	число	%
Розповісти про свято "Хрестини"	29	11,9	139	57,4	23	9.5	49	20,3
Назвати родинно-побутові традиції, використані письменниками чи у казках	20	8,4	98	40,3	58	24	66	27.3
Назвати улюблені родинно-побутові свята, обряди	52	21,5	146	60,3	21	8,7	23	9,5
Які символи характерні для родинно-побутових свят?	24	9,9	112	46,3	98	39,7	10	4,1
Назвіть родинно-побутові обряди, звичаї, свята свого регіону	79	32,6	15	6.2	138	57	10	4,1

обряди, свята. Винятком є лише ті свята, що пов'язані з життям самого школяра (день народження, 1 вересня тощо) чи ті, які пропагуються в умовах школи.

Крім того, констатуючий експеримент підтвердив наше прогнозування про об'єктивну необхідність відродження родинно-побутових традицій, звичаїв, як компонентів народної педагогіки і на-

дагогічних факторів системи соціалізації особистості та органічного впровадження їх у навчально-виховний процес початкової школи.

Звідси, безперечно, з'явилася потреба обгрунтувати поняття "родинно-побутова звичаєвість" та її структурні компоненти : звичаї, обряди, свята, що активізують соціалізуючий процес. Поняття "традиція" (звичаєвість) тлумачиться вченими-теоретиками (Т.С.Буторіна, В.М.Волков, В.К.Сапіга, М.Г.Стельмахович та ін.) як система загальноприйнятих, загальнообов'язкових дій поглядів, звичаїв, норм поведінки, успадкованих від попередніх поколінь.

Першим і постійно діючим фактором у цій системі є родинно-побутові традиції (звичаєвість), виховні можливості яких реалізуються в структурі навчально- виховної діяльності як ефективний засіб педагогічного впливу на особистість молодшого школяра.

Що ж до формування визначення " звичаєвість", можливо, слід розкривати його зміст через конкретні види діяльності, де можуть бути реалізовані елементи родинно-побутової звичаєвості.

В результаті аналізу чималої кількості (75) різних форм навчально-виховної діяльності в початковій школі можна сказати, що досліджуваній проблемі приділяється певна увага. Зокрема, наші спостереження свідчать, що вчителі досить активно пов'язують виховний процес з соціалізуючими особливостями родинно-побутової звичаєвості, використовуючи при цьому рольові ігри, інсценування, свята, дійства, зустрічі з неординарними людьми, створення музеїв тощо.

Загальні висновки на підставі теоретичних положень з проблем родинно-побутової звичаєвості дозволили визначити їх структурні компоненти, які можуть сприяти соціальному становленню особистості молодшого школяра в умовах навчально- виховної діяльності : 1) спосіб життя родини, родинні міжособистісні стосунки, в основі яких почуття любові, поваги, доброти ; 2) зв'язок між

поколіннями ; 3) родовідна пам'ять ; 4) систематична спільна праця у сім'ї ; 5) родинні й календарні свята - життєва школа добрих людських стосунків, яка містить морально-естетичний потенціал ; 6) народні ідеали - мати як Берегиня родинного вогнища ; 7) вибір кумів - духовних і моральних покровителів дитини.

Усвідомлюючи зміст і структуру цих компонентів, як носіїв певних психолого-інтелектуальних особливостей , ми переконалися : вони можуть ефективно спрацювати лише в життєдіяльності школярів, тобто у цілеспрямованій виховній діяльності . Якраз використання родинно-побутової звичаєвості на функціональному рівні може забезпечити для учнів оптимальні умови знаходити адекватну форму вираження власних думок, позицій, ставлення, відчуттів та світосприймання.

У **другому розділі** - "Шляхи вдосконалення процесу соціалізації молодших школярів засобами родинно-побутової звичаєвості" - визначено і обгрунтовано критерії і рівні соціалізуючого впливу на учнів початкових класів, доведено ефективність експериментальної організаційно-методичної системи соціалізації молодшого школяра засобами родинно-побутової звичаєвості в структурі навчально-виховної діяльності, наведено показники соціалізуючого впливу родинно - побутової звичаєвості на учнів початкових класів.

Тут пропонується визначена структурно-організаційна система соціалізації особистості молодшого школяра шляхом включення його в активну практичну діяльність, а також зразки, варіанти можливих форм виховної роботи, побудованої на матеріалах родинно-побутової звичаєвості, які активізують соціалізуючу діяльність дитини. Тому з'явилась потреба з'ясувати , які саме фактори впливають на якість соціалізації , стимулюють цей процес саме у початковій школі. Було визначено три групи критеріїв: 1) засвоєння знань і найважливіших понять з блоку родинно-побутової зви-

часності, що є найбільш суттєвими для розуміння морально-етичних цінностей; 2) стале особистісно усвідомлене ставлення до змісту родинно-побутової звичаєвості; 3) готовність активно включатись у практичну діяльність, пов'язану з родинно-побутовими традиціями.

Визначені якісні критерії для встановлення соціалізуючих позицій відповідають трьом групам показників : пізнавальні (когнітивні), емоційно-оцінні, практично-діяльнісні .

Навчально-виховний процес здійснювався у 1-3 класах шкіл різних регіонів (Волинь, Прикарпаття, Слобожанщина) . Вибір визначених шкіл (і класів) був обумовлений їх територіальним розміщенням, соціальним та національно-культурологічним оточенням.

У зв'язку з предметом дослідження відповідно до визначених груп критеріїв експеримент проводився в три етапи : інформаційний, цілісно - орієнтаційний, творчо - синтезуючий .

На **першому** етапі (інформаційному) здійснювалась підготовка учнів до освоєння родинно-побутової звичаєвості, забезпечення їх тими знаннями, що були необхідні під час реалізації процесу соціалізації молодшого школяра .

У пошуках ефективних шляхів соціалізації особистості молодшого школяра ми дійшли висновку, що без спеціально спрямованого педагогічного втручання у соціалізуючий процес він відбувається повільно і непродуктивно. З цією метою нами було розроблено спеціальну програму з відповідним змістом і завданнями , які об'єднані у цілісну систему з урахуванням генетичної спорідненості родинно-побутової звичаєвості і психологічних особливостей дітей 7-10 років, з орієнтацією на такі важливі принципи, як усвідомленість, посильність, цікавість .

Другий етап (цілісно-орієнтаційний) був спрямований на те, щоб закріпити в учнів думки і переживання, які з'явилися в них у процесі сприймання різного типу родинно-побутових елементів і

трансформувати їх в усвідомлені, емоційно забарвлені спонукання до засвоєння змісту і художньої досконалості родинно-побутової звичасвості .

Оскільки учні початкових класів не вміли дати глибоку оцінку виховному впливові родинно-побутових традицій і сприймали їх на емоційному рівні, то вони не могли свідомо підійти до перетворюючої діяльності при застосуванні тих чи інших родинно-побутових звичаїв, обрядів, свят. Хоча при цьому учні віддають перевагу саме інтересу, який викликає родинно-побутова звичасвість (94,2%) , любові до близьких - 57% , відчуттю радості - 54,1% , повазі до родини - 59% .

На третьому етапі (творчо - синтезуючому) вирішувалось завдання визначити ступінь активності молодших школярів та їх можливості у виховній творчій діяльності при застосуванні різних компонентів родинно-побутової звичасвості.

Метод опитування, бесіди, анкетування дозволили виявити тенденції в соціальному становленні, творчій діяльності учнів. Аналіз одержаних даних підтверджує гіпотезу, що більшість молодших школярів (59,8% - на селі, 31,3% - у місті) люблять різні форми діяльності, пов'язані з використанням родинно-побутової звичаєвості, охоче беруть у них участь. При цьому перевагу віддають святково - розважальним дійствам : 89% учнів міських шкіл і 83% сільських брали участь у хрестинах , 31% сільських і 18% міських - у весіллях, 13% сільських і 4% міських - толоці та ін.

Проте третій етап засвідчив непідготовленість молодших школярів адаптуватися в різних видах діяльності, де використовуються елементи родинно-побутових традицій : учні недостатньо розуміють природу соціального узагальнення ; не вміють бачити в родинно-побутових традиціях реальний світ, втілений у своєрідних художніх і поетичних образах ; виявлено слабку активність у самостійній творчій діяльності.

При цьому мало використовуються такі форми родинно-побутової звичаєвості у вихованні молодших школярів, як заручини чи толока, через які діти можуть пізнати основні моральні принципи початку подружнього життя чи вагомість дружньої людської взаємодопомоги на толоці.

Узагальнюючи одержані результати та враховуючи визначені показники педагогічної діагностики соціалізації особистості, рівні їх виявлення в учнів було диференційовано так : низький, середній і високий. (Див. діаграму № 1)

ДІАГРАМА № 1

динаміки соціалізуючого впливу (в експериментальних класах)

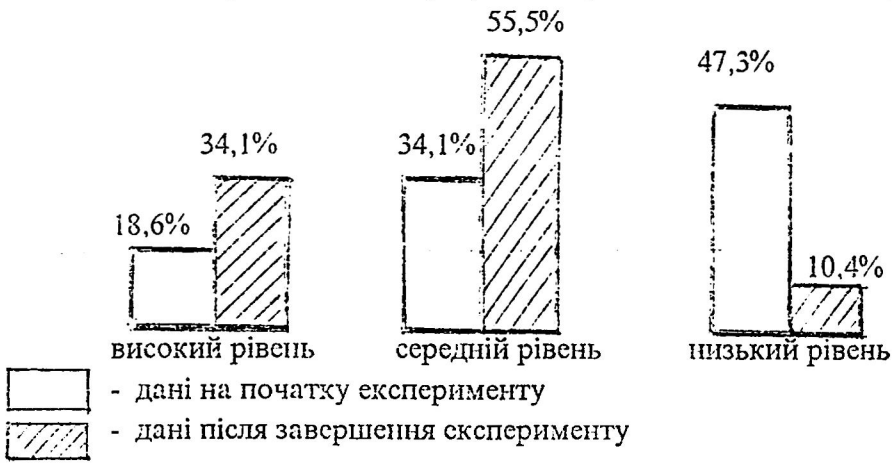

Низький рівень було зафіксовано у більшості молодших школярів (47,3%) . Його характерні ознаки : поверхове. досить фрагментарне знання про родинно-побутову звичаєвість, її класифікації; невміння учнів визначити емоційний характер тієї чи іншої форми вираження дії; відсутність потреби у спілкуванні з ними; не розвинені індивідуальні інтереси до різного виду дійств, які відображають суть родинно-побутових традицій.

Середній рівень виявлення соціалізуючого впливу родинно-побутової звичаєвості притаманний відносно невеликій кількості учнів початкових класів (34,1%) . В цілому його можна вважати достатнім. Він характеризує сталий інтерес молодших школярів до родинно-побутової звичаєвості; наявність спонукань до засвоєння змісту певних форм вираження родинно-побутових традицій; знання засобів художньо-образної виразності; розуміння необхідності таких дійств у життєдіяльності людини і їх естетичної оцінки. Проте вони не вміють співставляти елементи родинно-побутових традицій з відповідними життєвими явищами, порівнювати різні обрядові традиції у їх дії.

Високий рівень сприйняття соціалізуючого впливу родинно-побутової звичаєвості властивий досить незначній кількості учнів (13,6%) , які здебільшого проживають у сільській місцевості. В учнів цієї групи гармонійно розвинені всі структурні компоненти соціальної особистості: систематизовані знання про родинно-побутову звичаєвість, свідома емоційна чутливість: навички оцінного судження про родинно-побутові традиції, їх порівняльного аналізу; потреба в передачі та популяризації отриманих знань з родинно-побутової звичаєвості в процесі творчої взаємодії з однокласниками, рідними, близькими. Практична діяльність викликає у них глибокий інтерес, непідробне натхнення.

Таким чином, переважання серед молодших школярів низького і середнього рівнів соціалізуючого впливу родинно-побутової звичаєвості підтвердило необхідність проведення спеціальних педагогічних заходів: розробки експериментальної програми, методичних рекомендацій до тематичних уроків з народознавства, встановлення взаємодії з родиною у плані впровадження різних елементів родинно-побутової звичаєвості в позаурочній виховній діяльності.

Це спонукало нас у змісті формуючого експерименту запрогра-

мувати розробку організаційно-методичної системи соціалізації молодшого школяра, яка б сприяла виробленню в учнів початкових вмінь і реалізації основного завдання дослідження. Відповідно вся навчально-виховна робота здійснювалася за такими напрямками:

- інформування учнів про суть і функції родинно-побутової звичаєвості;

- актуалізація емоційно-оцінного ставлення учнів до родинно-побутової звичаєвості;

- включення молодших школярів до практичної виховної діяльності , побудованої на матеріалі родинно-побутової звичаєвості.

Визначальний принцип побудови системи полягав у забезпеченні змістового та операційного аспектів виховання. Змістовий аспект становить дидактичний матеріал, передбачений програмою з народознавства, з урахуванням віку дітей. Операційний виражається в тому, що для виконання різних видів діяльності на матеріалі родинно-побутової звичаєвості необхідно було добирати і використовувати відповідні форми роботи.

Форми практичної діяльності, в основі яких лежить використання родинно-побутової звичаєвості, були різними: ігри та забави, конкурси, змагання, виставки, свята, аукціони, що обов'язково включали розумові дії дітей, спостереження, аналіз, наслідування старших, зразків їх діяльності, зіставлення власної діяльності.

Реалізація визначених напрямків проходила поетапно протягом трьох років (1994-1996рр.) . Це дозволило простежити достовірність і оптимальність програм і методик в соціалізуючому процесі.

На першому етапі формуючого експерименту плідні наслідки дав метод використання міжпредметних зв'язків та інтеграції навчальних дисциплін з позанавчальною виховною роботою.

Досить ефектним був **метод соціально - історичного** та художньо - **педагогічного аналізу** родинно-побутової звичаєвості. За умови спрямовуючої ролі вчителя цех метод сприяв активізації соціальної позиції, закріпленню відповідних знань і поглядів, формуванню особистісних переконань учнів.

Поступово утворювалась певна система роботи : через гру, народні традиції молодші школярі переходили до реалізації соціальних потреб родини, у взаємодії з батьками вирішували ряд соціальних проблем - від пізнання родинно-побутової звичаєвості до реалізації проблем цієї родини.

Такий підхід ми розглядаємо як співтворчість, спрямовану на створення реальних і придуманих педагогічних ситуацій, в яких формуються інтелектуальний, емоційний і діяльнісно-вчинковий компоненти структури соціальної особистості.

Другий етап було спрямовано на те, щоб закріпити думки і почуття, які виникли в учнів у процесі сприйняття родинно-побутової звичаєвості, і трансформувати їх у глибокі переживання, що поступово приводять до певних соціальних переконань.

При цьому застосовувався диференційований підхід до соціалізації особистості молодшого школяра в сільських і міських школах різних регіонів України. Цей фактор було враховано як у змісті експериментальної програми, так і в розробці змісту та форм практичної діяльності дітей. Для всіх було розроблено спеціальні теми: "Моя сім'я", "Рід, родовід" . Після їх вивчення учні готували альбоми, журнали, сімейні газети, "Свято нашої родини" та ін. Складні завдання за змістом і формою було віднесено в кінець другого і третього року навчання.

На цьому етапі роботи ефективно спрацювали такі методи аналізу та інтерпретації суті родинно-побутових традицій, згідно з

ким шляхом розкриття цінності родинно-побутової звичаєвості виражався лінією: компонент-сприйняття-дія-оцінка-позиція; метод порівняльної характеристики дійств різних регіонів та метод творчих завдань.

На третьому етапі формуючого експерименту головна увага приділялась підготовці і залученню учнів до творчої діяльності, що вимагало досконалого володіння прийомами активізації діяльності, технологією побудови певних дійств, забезпечення їх емоційно-образною виразністю.

Удосконалення змісту соціалізації молодших школярів ми пов'язували з подальшим розвитком тенденції переходу від епізодичного використання родинно-побутових традицій до різноманітної діяльності, в якій соціально-культурні знання учнів трансформувалися у переконання, були опорою в оціночних судженнях і ставленнях до всього, що її оточує у життєдіяльності родини.

В експериментальному вихованні використовувався комплексний підхід на основі паралельного і поетапного принципів. Паралельність полягала в одночасному формуванні певних моральних, духовних і естетичних якостей школяра при розвитку знань з родинно-побутової звичаєвості; поетапність - у подачі розчленованої інформації для оволодіння "набором" родинно-побутових звичаїв, обрядів. Ці принципи було реалізовано у розроблених нами навчальних програмах, методичних рекомендаціях та сценаріях. При цьому практична робота включала в себе: широку інформацію з історичними коментарями про зміст даного родинно-побутового обряду, звичаю чи свята, вивчення структури конкретного заходу; робота над сценарієм, компонентами і засобами донесення змісту; вираження надзавдання (мети) в дійстві.

Ефективність запропонованої методики перевірялася проведенням різних виховних форм із соціальнозначущим спрямуванням родинно-

побутової звичаєвості. Про це свідчить той факт, що на початку формуючого експерименту в базових школах пошукову і творчу роботу (самостійно і під керівництвом вчителя) здійснювало 46,4% школярів, до кінця експерименту їх відсоток збільшився до 86%. Цей факт свідчить, що частина школярів перейшли від пасивного спостереження, інформативності до пошуків і діяльності.

В експериментальних класах на високому рівні соціалізації із 72 учнів було 18,6%, на середньому - 34,1%, на низькому - 47,3%; в контрольних класах із 69 учнів відповідно 16,3% - на високому, 37% - на середньому, 46.7% - на низькому.

Зіставлення констатуючого і формуючого експерименту показане на діаграмі 1, де видно динаміку соціалізуючого впливу родинно-побутової звичаєвості, збільшення високого і середнього рівня, зменшення кількості учнів, що були на низькому рівні.

Таким чином, у процесі дослідження нами була визначена організаційно-методична система соціалізації молодшого школяра, яка містить в собі: а) етапи (інформаційний, ціннісно-орієнтаційний, творчо-синтезуючий); б) форми виховної роботи (індивідуальна, групова, колективна); в) методи (соціально-історичного та художньо-педагогічного аналізу, оцінно-творчого спілкування, творчих завдань, інтегрування навчання і виховання): г) педагогічні умови (створення творчої атмосфери, встановлення взаємодії: вчитель - учень - родина , педагогічна спрямованість навчально-виховної діяльності на систематизацію знань родинно-побутової звичаєвості, активізацію інтересів учнів, самостійного пошуку, асоціативного мислення, застосування завдань і дійств творчого характеру) .

Отже, результати навчального експерименту підтвердили гіпотезу .

На основі результатів дослідження зроблено такі загальні висновки :

1) Аналіз наявної в науці інформації про організацію соціалізуючого процесу через використання в умовах школи родинно-побутової звичаєвості підтвердили передбачення, що ця проблема на сьогодні ще ніким спеціально не вивчалася. В сучасній загальноосвітній школі використання родинно-побутової звичаєвості - неповне, процес соціалізації - односторонній, він гальмується.

2) На основі логіко-історичного аналізу виявлено, що процес соціалізації багатоаспектний і передбачає цілеспрямовану підготовку учнів до виконання головних соціальних функцій, формування громадянина, здатного до морально-етичного і естетичного сприйняття явищ дійсності через призму родинно-побутової звичаєвості.

3) Характеристика різних аспектів функціонування педагогічної діагностики соціалізації особистості молодшого школяра дозволила визначити рівні сформованості соціальних позицій учнів : високий, середній і низький. Виявлені нами рівні показали, що в практиці переважає значний відсоток учнів, яких можна віднести до групи з низьким рівнем : порівняйте, високий рівень - 13,6%, низький - 47,3% .

4) Впроваджена нами в практику початкової школи розроблена організаційно-методична структура сприятиме підвищенню рівня педагогічного впливу на учня, а отже, і на соціалізацію молодшого школяра в цілому.

Проблема соціалізації учнів засобами родинно-побутової звичаєвості не вичерпується результатами виконаного дослідження. Попереду розробки теоретичних обґрунтувань й експериментальна перевірка єдиної системи соціалізації особистості школяра в усій структурі навчально-виховної діяльності учня

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях автора :

1) Українське народознавство: Експериментальна програма для учнів 1-3 класів. -Луцьк, 1995.-15 с.

2) Проблема сімейного виховання у педагогічній спадщині К.Д.Ушинського. (Тези доповідей науково-практичної конференції "К.Д.Ушинський та сучасна педагогічна наука".-Луцьк,1994.-С.38-39)

3) Родинно-побутові традиції як фактор педагогічного впливу на особистість молодшого школяра. ((Професійна підготовка вчителя-вихователя.-К. : МО України, 1996.-С.77-95) у співавтор.)

4) Волинське весілля. (Молодь і дозвілля.-К. : Мінмолодьспорту, інститут з проблем молоді, 1996. -С.113-121.)

Prima R.N. Junior Pupil's Personality Socialization by means of Home Traditions. Abstract.

The dissertations for candidats degree in pedagogic, speciality 13.00.01. - theory and history of pedagogics. Drahomanov Ukrainian State Pedagogical University, Kyiv , 1996 .

In conseguence of the research work the methodical system of the pupil's person socialization by means of home traditions was examined experimentaliy and scientifically drounded.

This system is built on the principles of complex approach to the organization of the process. It assumes parallel and gradual influence of the whole complex of special home traditions, which must prowide the socialization effective basis of full value with obligatory registration of reguirements, motivated sphere of children's life, on intellect, emotions, consciousness and the social position of the pupil .

Прима Р.Н. Социализация личности младшего школьника средствами семейно-бытовых традиций. Аннотация.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Украинский государственный педагогический университет им. М.Драгоманова, Киев, 1996.

В дисертации теоретически обоснована и экспериментально проверена организационно-методическая система социализации личности учеников начальных классов средствами семейно-бытовых традиций. Разработанная система построена на принципах комплексного подхода к организации этого процесса и предполагает параллельное и поэтапное влияние на интеллект, эмоции, сознание, позиции школьников комплекса специальных семейно-бытовых традиций, которые должны обеспечить полноценную действенную основу социализации с учетом потребностей и мотивационной сферы жизнедеятельности детей.

Ключові слова: соціалізація, соціалізуючий процес, соціалізація особистості молодшого школяра, родинно-побутова звичаєвість, традиції, звичаї, обряди, свята.

Підписано до друку 6.05.96р. формат 60x84 1/16
Друк офсетний. Зам.411 тир.100
ГОП ІОЦ Волинського АПК м.Луцьк,Винниченка,67